

Délkelet-Európa-kutatások Romániában

KEZESSÉG

Délkelet-Európát az Égei-, az Adriai- és a Fekete-tenger öleli körül; a száraz-földön közvetlenül kapcsolódik Közép- és Kelet-Európa-hoz. Kisázsától a szűk Boszporuszi-szoros, Itáliától pedig a könnyen áthajózható Adriai-tenger választja el. Földrajzi fekvése évezredek óta Kelet és Nyugat összekötő hídjául jelölte ki, melyen a keletről nyugatra, északról délre és az ellenkező irányban áramló művelődési hatások, anyagi és szellemi kultúrák keresztezték egymást, s fűzték össze a területet a közel-keleti, az ún. mediterrán és a szárazföldi civilizációkkal. Lényegében a Balkán-félszigetet foglalja magában, de mivel az Al-Duna északi vidéke, vagyis hazánk is hozzá tartozik, s mivel a Balkán elnevezés — nem földrajzi értelemben használva — bizonyos fokig pejoratív, nálunk a Délkelet-Európa elnevezés vált általánossá. Románia mellett e területen öt állam alakult ki: Jugoszlávia, Bulgária, Albánia, Görögország és részben Törökország.

E térség népei az európai civilizáció fejlődésének keretében — a helyi vonások és színek számos sajátossága mellett — olyan hasonlóságokat alakítottak ki, amelyeket a közös történelmi alap és a szüntelenül érvényesülő kölcsönhatások határoznak meg, s olyan egységet és érdekazonosságot, amely a különbségekben is megmutatkozik.

Talán a sajátos történelmi múlt teszi lehetővé, hogy az itt létrejött népek és államok ma tudatosan a béke és egyetértés, a kölcsönös bizalom kialakításán munkálkodnak, s arra törekcsenek, hogy Európának ez a térsége az egymást kölcsönösen megbecsülő nemzetek lakóhelye legyen, amelyek sokoldalú kapcsolataik révén például nemzetközi harmóniát hoznak létre. Az egyre szorosabb gazdasági, politikai, kulturális és tudományos kapcsolatok mind ezt a közös célt szolgálják.

Túlzás nélkül mondható, hogy hazánk jelentős részt vállal e baráti együttműködésből. A tudományos és kulturális kapcsolatok ápolását ma már külön intézmény, a *Délkelet-európai Tudományos Intézet* (Institutul de Studii Sud-est Europeane) biztosítja. Igaz, az együttműködés szükségességét már korábban felismerték. Ennek tulajdonítható, hogy a neves román történész és államférfi, Nicolae Iorga 1914-ben egy azonos nevű intézetet alapított, amely később, 1937—1947 között, Victor Papacostea vezetésével *Balkáni Tudományos- és Kutatóintézet* (Institutul de Studii și Cercetări Balcanice) néven működött.

Az 1963-ban újonnan alapított intézet azonban mind felépítésében, mind célkitűzésében koncepciózusabb — bár kétségtelen, hogy a korábbi hagyományokat folytatja. Célja nyomon követni a román nép kapcsolatait Délkelet-Európa többi népével, s tanulmányozni az e térségben létrejött társadalmi és kulturális élet formáit. Az intézet meghatározott időközökben tudományos ülésszakokat és előadásokat tart — hazai és külföldi tudósok, kutatók közreműködésével — a történelem, a művelődéstörténet, a nyelvészet, az etnográfia stb. köréből. Tevékenységét egy tizenöt tagból álló tudományos tanács irányítja, amelynek élén az igazgató áll. Formailag az intézet a Társadalom- és Politikatudományi Akadémiának, valamint a Bukaresti Egyetemnek alárendelt. A jelenleg betöltetlen igazgatói tisztelet haláláig Mihail Berza jeles történész és egyetemi tanár viselte.

Más délkelet-európai tudományos intézményekkel karöltve az intézet időről időre megrendezi a balkáni és délkelet-európai tudományok kongresszusát, amely különböző történelmi, nyelvészeti, néprajzi stb. kérdéseket vitat meg. Eligazító az az elv, hogy a közös, összekötő hagyományok fontosabbak, mint a szétválasztó történelmi epizódok, s az előbbieket tanulmányozása az itt élő népek békés alkotómunkáját, gyümölcsöző együttműködését szolgálja. Az intézet kezdeményezésére megalapították a *Délkelet-európai Nemzetközi Egyesületet*, amely szélesebb keretek között munkálkodik ugyanazért a célért.

Az intézetben folyó alkotómunkáról elsősorban a kiadványok tanúskodnak. Az idegen, főként francia és angol nyelven megjelentetett tanulmányok, monográfiák száma túl nagy ahhoz, hogy akár csak felsorolásukra is vállalkozhatnánk. Két alapvető mű megemlékezéséről azonban nem tekinthetünk el.

Az egyik a *Fontes Historiae Daco-Romaniae* (Románia történetének forrásai). Ennek első kötete a román tudományos akadémia, a második és a harmadik a szóban forgó intézet gondozásában jelent meg. Az első két kötet a Romániára vonatkozó ókori görög és latin forrásokat foglalja magában a legrégebb időtől kezdve egészen a X. század első feléig, a harmadik a XI—XIV. századi bizánci írók hazánkra vonatkozó tudósításait közli. Mindhárom kötet anyagát alapos tudományos apparátus és megfelelő kommentárok kísérik, s felbecsülhetetlen értékű forrásgyűjteményét alkotják Románia és a szomszédos országok történetének.

A másik jelentős munka a XV—XVIII. századi török krónikáknak a román országokra vonatkozó részeit tartalmazza két kötetben (*Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase. Buc., 1966. és 1974.). A bevezetők tudományos színvonalon értékelik a török krónikairódom hazai vonatkozásait, és kiemelik: e dokumentumok jelentősége abban áll, hogy a más történeti forrásokból nem vagy csak egyoldalúan ismert eseményekre és személyekre vetnek fényt. A Mihail Guboglu és Mustafa Mehemed összeállította forrásgyűjtemény huszonnégy török krónikás művéből választja ki és közli a hazánkra vonatkozó szemelvényeket.

Az intézet legjelentősebb kiadványa a *Revue des Études Sud-est Européen* (Délkelet-európai tanulmányok) című folyóirat. Ez is egy korábbi hagyomány felújítása és folytatása. 1914-ben Nicolae Iorga és Vasile Pârvan a Délkelet-európai Intézet keretében kiadta a *Bulletin de l'Institut pour l'Europe Sud-orientale* című szemlét. Ez kezdetben különféle tudományos területekről közölt tanulmányokat, később azonban érdeklődése egyre inkább a történelem felé fordult, s ezért 1924-ben a tartalmát jobban kifejező *Revue Historique du Sud-est Européen* (Délkelet-európai történelmi szemle) címet vette fel. Kutatási területe kibővült, mert nemcsak Délkelet-Európával foglalkozott: egyre több teret szentelt az egyetemes történelem kérdéseinek. Munkatársai között ott találjuk D. M. Pippidit és Mihail Berzát; utóbbi a titkári teendőket is végezte. E folyóirat 1947-ben szűnt meg.

Ilyen előzmények után indult meg 1963-ban a *Revue des Etudes Sud-est Européen*, amelynek főszerkesztője Mihail Berza lett, a szerkesztő bizottság tagjai közül Emil Condurachi, D. M. Pippidi, Al. Rosetti, C. Murgescu, Emil Petrovici nevét említjük. A lapnak évente négy száma, több száz oldalon jelenik meg, és francia, angol, német, olasz vagy orosz nyelvű tanulmányokat közöl. Ez ideig 18 évfolyam látott napvilágot és a 19.-ból az első szám — vagyis összesen 73 szám. Célját az induláskor közölt előszó határozza meg, amely szerint a folyóirat a Délkelet-európai Intézet lapjaként és térség népeinek kölcsönös és sokoldalú megismerését kívánja szolgálni, a történelmi valóság tiszteletben tartása mellett. Az intézet kutatási területeinek megfelelően történelmi, művelődéstörténeti, néprajzi, jogi, művészettörténeti stb. jellegű tanulmányokat közöl.

Megjelenésének második évtizedétől kezdve a tanulmányokat bizonyos alapvető kérdéskörök, súlypontok köré csoportosítja. Ilyenek voltak például: kultúrkapcsolatok, keleti latinitás, művelődéstörténeti elméletek és módszerek, ideológia és társadalom, könyv és társadalom, hagyomány és újítás a képzőművészetben, politikai kapcsolatok.

Nincs szándékomban és nem is volna lehetséges az eddig megjelent 73 szám részletes ismertetése, csak néhány fontosnak tartott problémakört szeretnék kiemelni. A legtöbb tanulmány történelmi jellegű, és azt a sorsközösséget igyekeznek bemutatni, amelyben a tájegység népei éltek a legrégebb időktől kezdve. Így például Milutin V. Garašanin, a neves jugoszláv régész egyik tanulmánya a balkáni civilizációban jelentkező délkeleti hatásokat elemzi (1965. 1—2.); egy másikban pedig, amelyet I. Nestor professzorral együtt írt, Délkelet-Európa népeit tárgyalja a római hódítás előtti korszakban. Megállapítja, hogy az emberi civilizáció kezdetei az említett területen még nem elég tisztázottak, de máris kétségtelen, hogy az őskor és a középső kőkor nagy részét az észak-afrikai és a nyugat-mediterráni hatások alatt fejlődött. Az újkőkor kezdetei viszont a legrégebb közel-keleti neolitikus kultúrákhoz kapcsolódnak. Részletesen tárgyalja e korszak számos, területileg különböző sajátosságokat mutató kultúráját, azok bonyolult külső (trójai, mükénéi, krétai), valamint belső kapcsolatait, majd a fémkorszak megjelenését vázolja fel, megállapítva, hogy az i. e. III. évezredben a földművelő települések békés fejlődését megszakító új etnikum tűnt fel, amely a sztyeppek civilizációját hozta magával, nomád pásztor-kodással foglalkozott, és kétségtelenül az indoeurópai törzsek csoportjához tartozott. Egyes kutatók úgy vélik, a jövevényeknek a földművelő őslakossággal való keveredéséből alakultak ki a későbbi délkelet-európai ókori népek, mások viszont (például a bolgár Georgiev) azt tartják, hogy az indoeurópaiak már az újkőkorból jelen voltak a szóban forgó térségben. A tanulmány ezután nyomon követi a bronzkorszak helyi kultúráinak fejlődését, egymással való kapcsolatát és a mükénéi kultúra rájuk gyakorolt hatását. Az i. e. XIII. században Délkelet-Európában és

a szomszédos területeken alapvető változások következtek be, amelyek Kisázsiaiában a hettita, Görögországban a mükénéi kultúra bukásához vezettek. E változások régészetiileg egész Délkelet-Európában kimutathatók. A vaskorszak kezdetén aztán a vándorlások elültek, és kialakult Délkelet-Európa ismert demográfiai arculata: délen a görögök, tőlük északnyugatra az illírek, északra a trákok, az Al-Duna bal partján a geta-dákok helyezkedtek el. Közöttük néhány más, kezdetől fogva beolvadásra ítélt népcsoport is élt — például a szkíták Erdélyben. Az i. e. III. században újabb külső támadások érik a térséget: északnyugat felől a kelták törnek be, akiknek egyes csoportjai, például a szkordiszkoszok, a Dráva és a Száva közén telepednek le, nyugat felől pedig a rómaiak támadnak, akik fokozatosan elfoglalják az egész Balkán-félszigetet.

Délkelet-Európa népeinek helyzetét a római uralom idején Radu Vulpe tanulmánya elemzi (a szófia-i első délkelet-európai kongresszuson felolvasott írás Milutin V. Garašanin—I. Nestor tanulmányával együtt külön kiadásban is napvilágot látott). Benne a szerző végigkíséri a római hódításokat és ezek hatását a keleti rómaiság létrejöttében, ami a román nyelv és nép kialakulásához vezetett.

Róma után a terület sorsának irányítása Bizánc kezébe került; ez a város alapításától, 330-tól kezdve politikai, művelődési, vallási téren évszázadokon át irányította béléjét a szomszédos népek fejlődésére. Hogy a történetének mesteri bemutatását nyújtó angol Gibbon hasonlatát használjuk, a Nagy Konstantin alapította város mint égi magasságú világitótorony fényt sugárzott nemcsak közvetlen szomszédságára, hanem a Balti-tengertől az Urálig, az Uráltól a Kaukázusig s le Iránig és Egyiptomig. Nem csoda, ha a folyóiratban aránylag sok tanulmányt olvashatunk Bizánc múltjáról (1963. 3—4.; 1964. 1—2.; 1972. 1. stb.), amelyek közül korunk egyik legkiválóbb bizantinológusa, Steven Runciman *Konstantinápoly — Isztambul* című értékes írását emeljük ki (1969. 1.).

Emil Condurachinak az első kongresszuson bemutatott összefoglaló tanulmánya Délkelet-Európa népeit és azok történelmi szerepét tárgyalja, s mindenekelőtt az e népeknél továbbélő római és bizánci hagyományokat hangsúlyozza (1967. 3—4.). Feltehető, hogy éppen ez a tanulmány és M. Berza egy későbbi, Délkelet-Európa történeti szerepének a mai historiográfiában való tükröződéséről szóló írása (1975. 1.) adott ösztönzést a Bukarestben tartott XV. Nemzetközi Történeti Kongresszus egyik „nagy témájához“ (*Kelet-Európa mint a civilizációk konvergenciájának színtere*), amelyről éppen E. Condurachi és Răzvan Teodorescu érkezett.

Átböngészve a folyóiratot, megfigyelhető, hogy az őskori, ókori és a bizánci történeti kérdések aránylag nagy teret kapnak, talán azért, mert bennük a közös gyökerekről van szó; az ezekből fakadó hajtások, vagyis a későbbi korok problémái viszont több ellentmondást tartalmaznak, márpedig — mint jeleztem — a folyóirat célja nem az elválasztó, hanem a közelítő kapcsolatok tanulmányozása.

A görög, római és bizánci alapot jelentős mértékben befolyásolták a szlávok, akik behatolásuk után hozzájárultak a délkelet-európai hagyományok kibővítéséhez és a demográfiai kép megváltozásához. A szlávok behatolását a Balkán-félszigetre és a szárazföldi Görögországba, ezt a sokat vitatott kérdést elemzi I. Nestor figyelemreméltó tanulmánya, gazdag régészeti anyag felhasználásával (1963. 1—2.).

Nem kevés helyet foglalnak le a kereskedelmi kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányok. Két kolozsvári egyetemi tanár, Mihail Dan és Samuil Goldenberg, a balkáni-levantei kereskedelem egyes mozzanatait tanulmányozza (1967. 1—2.). Írásukat P. Cernavodeanunak a XVII. század második felében és a XVIII. században kibontakozó levantei angol kereskedelemről szóló értékes tanulmánya egészíti ki (1967. 3—4.). D. Giurescu a Balkán-félszigetre irányuló feudalizmus kori román só-exportról ír (1963. 3—4.). Ugyancsak Goldenberg Szeben városának Délkelet-Európa kereskedelmében játszott szerepét elemzi (1964. 3—4.). Nem hagyhatjuk említés nélkül Francisc Pall tanulmányait Hunyadi János 1442—1443-ban vezetett hadjáratairól (1965. 3—4.), Szkender bégről és Hunyadi Jánosról (1968. 1—2.) s végül még egyszer Hunyadi Jánosról (1974. 1.).

Megfelelő helyet kapnak a gazdasági és társadalmi változásokkal foglalkozó stúdiumok is. Egyesek közülük a délkelet-európai modern államok kialakulásáért folytatott harcot (G. Florescu, 1963. 1—2.), mások a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet vizsgálják a török birodalom balkáni területén (N. Todorova, 1963. 1—2.).

Több írás a török birodalom és a délkelet-európai államok, közöttük a román országok kapcsolatát elemzi. Az ismert turkológus, M. Guboglu a XV—XVIII. századi török historiográfiának szentel alapvető tanulmányt (1965. 1—2.). Fontos történeti forrásul szolgálhatnak a Délkelet-Európában megfordult nyugati utazók feljegyzései. E vonatkozásban külön érdeklődésre tarthat számot P. Cernavodeanu szép dolgozata Lord Paget utazásáról Vallachiában és Erdélyben (1973. 2.). Egy

másik írás John Smith erdélyi útjával foglalkozik (1978. 2.). Itt említjük meg G. Gündisch beszámolóját is a bizánci császári családból származó Paleologus Jakab erdélyi tartózkodásáról (1966. 1—2.).

A folyóirat munkatársai között magyarországi kutatókat is találunk. Anonymus Bulgáriára és Görögországra vonatkozó feljegyzéseinek történeti forrásértékét és jelentőségét az ismert bizantinológus, Moravcsik Gyula mutatja be (1969. 1.), Klaničay Tibor irodalomtörténész pedig a középkori írók népi és nemzetiségi tudatát, hovatarozását vizsgálja, többek között Janus Pannonius vallomásai tükrében (1972. 3.).

A folyóirat rendszeresen foglalkozik a fontosabb történelmi évfordulókkal, sőt a jelentősebbeknek különszámot is szentel. Ilyen volt például a Dimitrie Cantemirnek, az 1877—1878-as függetlenségi háborúnak, a geta-dákok történetének és kultúrájának szentelt szám stb.

Az intézet feladatai közé tartozik a nyelvészettel való foglalkozás is. A román nyelv és nép kialakulásában eltúlozhatatlan szerepet játszik a keleti latinítás. E kérdésnek szentel értékes tanulmányt D. Tudor és H. Mihăescu (1973. 2.). H. Mihăescu e folyóirat lapjain jelentette meg a szakmai körökben gyakran idézett — bírált és elismert — tanulmányát a latin nyelv elterjedéséről Délkelet-Európában (1972. 1.; 1973. 2.). Több közlemény veti fel a nyelvi kölcsönhatások kérdését (1972. 1.; 1981. 1.), a balkáni ősnyelvek etnogenezisét, az autochton román szókinccselemek problémáját (Gr. Brîncuș, 1963. 3—4.), a latin—albán—román nyelvi kapcsolatokat (1966. 1—2.), a román eredetű szavakat a török nyelvben (1966. 1—2.) és több más hasonló nyelvészeti kérdést.

Ismert tény, hogy a délkelet-európai népek zenéjében rokon vonások fedezhetők fel, ami részint az „alpcivilizációk“ hatása, részint a természetes kölcsönhatások következménye. Gheorghe Ciolan a román és a bolgár zenében fellelhető ősi elemeket vizsgálja szakszerű tanulmányában (1964. 1—2.).

A folyóirat recenziói rendszeresen ismertetik a délkelet-európai államokban kiadott fontosabb közérdekű tanulmányokat, monográfiákat, könyveket. Beszámolnak a tudományos és művelődési megnyilvánulásokról. A legutolsó szám például két cikkben is foglalkozik a XV. Nemzetközi Történelmi Kongresszussal. Míg az első számok szerzői a hazai kutatók mellett főként a szomszédos országok tudósai közül kerültek ki, az évek múltával angol, német, francia, olasz, amerikai, svéd, finn, sőt ausztráliai szerzőkkel bővült a munkatársak köre. Megállapítható, hogy a lap „kinőtte“ a helyi kereteket, s ma a nemzetközi kutatás egyik fontos orgánusaként tartják számon.

A délkelet-európai nemzetközi tudományos egyesület kollokviumokat, kongresszusokat is szervez. Az első kongresszust 1966-ban Szófiában, a legutóbbit 1979-ben Ankarában tartották. Ezek mellett különböző művészeti és tudományos rendezvények, kiállítások erősítik a népeket összekötő kulturális szálakat. A *trálcok és illírek* címmel nagyszabású régészeti kiállítást rendeztek Bukarestben és Belgrádban. A közös hagyományokat és a nevelés bonyolult problémáit vitatta meg a délkelet-európai egyetemek először 1966-ban rendezett összejövele.

Mindez azt jelzi, hogy a délkelet-európai népek írástudói szakítottak a múlttal, amelyben a Balkánt Európa bármikor felrobbantható puskaporos hordójának tekintették, és igyekeznek a gazdasági és kulturális együttműködés területévé tenni e térséget.

KEZESSÉG